

serçeşmesi enbiyânın bağı başı” mısrayla başlayan hicaz makamındaki ilâhilerle sözleri Kâhyazâde Ârif’e ait, “Kurretülayn-i habîb-i kibriyâsın yâ Hüseyin” mısrayla başlayan Bolâhenk Nûri Bey’in hüseyinî, Eyyûbî Ali Rızâ Bey’in hümâyün; “Mahzen-i esrâr-ı şâh-ı Murtazâ’sın yâ Hüseyin” mısrayla başlayan Hacı Ârif Bey’in hüseyinî; zikrin en coşkulu yerinde okunan, “Dâver-i aşk-ı muharremdir Hüseyin-i Kerbelâ” matla’lı, Sermüezzîn Rifâf Bey’in hicaz ilâhileri en meşhurlarındandır.

İstanbul’da yetişmiş mersiyehanlar hakkında kayıtlara ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşılabilir. XIX. yüzyıla XX. yüzyılın ilk yarısında özellikle mersiyehan olarak şöhret bulmuş pek çok müzikşinas yetişmiştir. Bunlar arasında Kastamonulu Zâkir Turşucuzâde Hâfız Mehmed Efendi, Beylerbeyili Hakkı Bey, Üsküdar’daki Vâlide-i Atîk Tekkesi şeyhi Hâfız Şerâfeddin Efendi ve kardeşi Âgâh Bey, Beylerbeyi Camii imamı Hâfız Hamdi Efendi, bestekâr Hacı Fâiz Bey, Kasımpaşa’da Hâşimî Dergâhı şeyhi rübâbî Mehmed Süreyyâ, Cerrahpaşa Camii imam ve hatibi na’tıhan Hâfız Kemal, Hâfız Hüseyin Tevfik Bey, zâkirbaşı Yaşar Baba ve Karababa Dergâhı son postnişini Hakkâkzâde Ali Haydar Bey bilhassa zikredilmelidir. Ayrıca XIX. yüzyılda İstanbul’da gogoycular adıyla anılan ve muharrem aylarında sokaklarda aşure erzakı toplayan gruplarla sokaklarda Kerbelâ şehidleri için su dağıtan sebilcilerin mersiye, kaside ve muharrem ilâhileri okuyarak dolaştıkları bilinmektedir. Son yılların tanınmış zâkirlerinden Hüseyin Sebili bunlardandır.

İran sahasında muharrem törenleri ve mersiye okunması tekkelerde veya Hüseyiniye adıyla anılan özel yerlerde icra edilmektedir. Bunun dışında her türlü dinî toplantı sırasında vâiz veya mersiyehan tarafından mersiye okunması, bu sırada katılanlarca sine dövülerek ağlanması da yaygın bir gelenektir. Evliya Çelebi 10 Muharrem’de Tebriz ve civarında yapılan matem törenlerinden, bu törenlerde okunan mersiye ve maktel-i Hüseyin’lerden söz etmektedir. Bu törenlerin küçük çapta benzerleri İstanbul’da İranlılar’ın oturduğu Vâlide, Vezir ve Yıldız hanlarıyla Karacaahmet civarındaki Seyitahmetderesi’nde gerçekleştirilirdi. Halılar, şallar, pençeli bayraklarla donatılan bu mekânlarda desteler tertip edilir, devrin tanınmış mersiyehanları tarafından mersiyeler okunurdu. Destenin ortasında

yer alan mersiyehanların daha çok Kâzım Paşa’nın, “Düştü Hüseyin atından sahrâ-yı Kerbelâ’ya / Cibrîl var haber ver sultân-ı enbiyâya” nakaratlı mersiyesini okurlardı. II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) sınırlama getirilen bu törenlerin hanlarda yapılanları zamanımızda ortadan kalkmışsa da Seyitahmetderesi’nde İranlılar meşhurlarındaki uygulama halen sürdürülmektedir.

Günümüzde mersiye okuma geleneği her yıl Muharrem’in 10. günü özellikle Şîrî-Ca’ferî müslümanların çoğunlukta olduğu İran, Azerbaycan, Irak, Lübnan, Ürdün, Yemen gibi ülkelerde, Türkiye’de Iğdır’da ve İstanbul Halkalı’da Ca’ferî vatandaşlarca icra edilen matem törenlerinde ve bazı tasavvufî çevrelerde sürdürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 255-256, 276; IV, 355-357; *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahiler*, İstanbul 1933 (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), II, 50-64; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 475-479, 656-657; Subhi Ezgi, *Türk Musikisi Klasiklerinden Temcit-Na’t-Salât-Durak*, İstanbul 1945, s. 26-28; Selâhattin Güner, *Aşık Yunus Emre’nin Bestelenmiş Şiirleri*, İstanbul 1961, s. 48; M. Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1972, s. 158-159; Ahmet Hatipoğlu, *Besteleriyle Yunus Emre İlahileri*, Ankara 1993, s. 88-89; Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleeri*, Ankara 1997, s. 14-18; Cemâleddin Server Revnakoğlu, “Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşure”, *En Son Dakika Gazetesi*, 5-6 Kasım 1951; a.mlf., “Yünus’un Bestelenmiş İlahileri Nerede ve Nasıl Okunurdu?”, *TY*, V/319 (1966), s. 130, 134; a.mlf., “Tarihat Mensuplarında Zarafet ve Hazırcıevaplık”, *Tarih Konuşuyor*, VI/41, İstanbul 1967, s. 3222-3223; Tâhirülmevlî, “Muharremü’l-Harâm”, *Mahfil*, sy. 3, İstanbul 1339, s. 48; Halil Can, “Dinî Türk Musikisi Lügati”, *MM*, sy. 220 (1966), s. 119; a.mlf., “Dinî Musiki”, a.e., sy. 294 (1974), s. 19-22; sy. 296, s. 20-21; Midhat Sertoğlu, “Kerbelâ Olayı ve Matem Âyini”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 146, İstanbul 1977, s. 46-52; Bedri Noyan, “Bektaşî ve Alevîlerde Muharrem Âyini Aşure ve Matem Erkânı”, *HK*, sy. 1 (1984), s. 91, 96-97; Pakalın, II, 482-486; Nuri Özcan, “Gogoycular”, *DİA*, XIV, 121-122; Öztuna, *BTMA*, II, 45-46.

NURİ ÖZCAN

MERV

(مرور الشاهجان)

Türkmenistan’da tarihî bir şehir.

Verimli Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuştur. Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneydeki bugün mevcut olmayan küçük Merverrûz’dan (Mervürûz) ayrılması ve öneminin belirtilmesi

için Merveşşâhicân (Mervüşşâhicân) adıyla anılmıştır; Ortaçağ’ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılarından önde gelen şehirlerinden biridir.

İran ile Hazar denizi kıyılarını Orta Asya’nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir mevkide ve işlek bir ticaret yolu üzerinde yer alan Merv’in ne zaman kurulduğu kesin biçimde bilinmemektedir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda daha eski dönemlerden itibaren düzenli bir sulama sistemiyle beslenen gelişmiş bir tarım hayatının izlerine rastlanmıştır. Şehrin kuzeyinde kalıntıları bulunan bir seddin Persler tarafından inşa edildiği ve doğudaki göçebe kavimlere karşı savunma duvarı vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır. İstahrî bu seddin bir kısmının IV. (X.) yüzyılda mevcut olduğunu söylemektedir (*Mesâlik*, s. 260). Son Sâsânî hükümdarı III. Yezdicer’din İslâm ordularına yenilerek doğuya doğru kaçtığı zaman müstahkem bir garnizon halindeki Merv’e sığındığı (Taberî, IV, 298), fakat daha sonra yakındaki bir köyde öldürüldüğü bilinmektedir.

Hz. Osman’ın Basra valisi, Horasan emîri ve sâhibü’l-ceyşi olan Abdullah b. Âmir’in emrindeki kuvvetlerin gerçekleştirildiği fetih hareketi sırasında ele geçirilen Merv’in merzûbânı 2.200.000 dirhemlik bir haraç karşılığında Araplar’la anlaşma yoluna gitmişti; şehrin ilk camisi olan Benî Mâhân Camii de bu dönemde inşa edilmiştir. Ardından stratejik öneminden dolayı Horasan’ın askerî ve idarî merkezi haline getirilen şehir pek çok İran şehri gibi başlangıçta müslüman fâtihlere karşı başkaldırılmışsa da isyan bastırılmıştır. Ancak Horasan’ın bu karışık durumu Muâviye b. Ebû Süfyan dönemi kadar sürmüştür. Muâviye devamlı karışıklıkların yaşandığı, bir türlü istikrara kavuşamayan Irak’ın genel valiliğine 45 (665) yılında Ziyâd b. Ebî’i getirdi. Ziyâd Irak’ta istikrarı sağladıktan sonra önce Hakem b. Amr’ı, ardından Rebî’ b. Ziyâd el-Hârisî’yi merkezi Merv olan Horasan valiliğine tayin etti. Bu dönemde özellikle Kûfe ve Basra ordugâhlarından getirilen önemli miktardaki Arap askerinin aileleriyle birlikte şehrin etrafındaki köylere yerleştirildiği görülmektedir. Bu tarihten sonra Orta Asya’daki fetihlerde önemli rol oynayan Merv şehrinin bazan Irak genel valisi, bazan da bizzat halifenin tayin ettiği valiler yönetti. Muâviye’nin ölümü üzerine şehirde başlayan karışıklıklar, Halife Abdülmelik b. Mervân’ın Irak genel valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi tarafından Ho-

rasan'a gönderilen Mühelleb b. Ebû Sufre'nin gelişine (78/697) kadar devam etti. Bu tarihten sonra şehrin hâkimiyeti üç nesil boyunca Mühellebîler'in elinde kaldı. Merv'in ikinci camisi olan Mescid-i Atîk'in bu dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Abbâsî ihtilâli Merv'de patlak verdi. Ebû Müslim-i Horasânî 129'da (747) Araplar'dan çok İranlı köylülerle diğer mevâliden oluşturduğu ordusunun başında şehre girdiğinde çarpışmayı göze alamayan Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr ailesiyle birlikte kaçmayı tercih etti (Taberî, VII, 353 vd.). İhtilâlin ardından valiliğe getirilen Ebû Müslim-i Horasânî ve arkasından Ebû Dâvûd ez-Zühîlî imar faaliyetlerinde bulundularsa da şehrin asıl gelişmesi Me'mûn zamanına (808-817) rastlar. Merv'i kendisine başşehir olarak seçen Me'mûn'un Mâverâünnehir istikametine açılan Müşkân kapısı yakınlarında bir saray ve askerî garnizon inşa ettirmesinden sonra şehir o yönde genişlemeye başladı. Me'mûn'un iç karışıklıkların artması üzerine Bağdat'a dönmesinin ardından Horasan Tâhir b. Hüseyin'e verildi. Merv de Tâhirî hânedanının idare merkezi oldu. Ancak daha sonra merkez Nişâbur'a nakledildi. Bununla birlikte III. (IX.) yüzyıl sonlarında Tâhirî hânedanından temsilcilerin Merv'de emirlik yaptığı bilinmektedir.

IV. (X.) yüzyıla gelindiğinde şehir nüfusunun üçte biri batı varoşlarında (rabaz) yaşıyordu; sulama kanallarının bir kısmı harap olmuş ve şehirde su sıkıntısı başlamıştı. Şehrin, Tâhirîler'in ardından Sâmânîler'in hâkimiyetine girmesi ve başşehirin Buhara'ya taşınması üzerine eski önemini büsbütün kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Merv, Sâmânîler'den sonra kurulan Gazneli hâkimiyeti döneminde de Horasan'ın idaresinde her açıdan öne geçen Nişâbur'un yanında ikinci planda kaldı.

Merv tarihteki ikinci parlak dönemini Selçuklular zamanında yaşadı. Şehir, Dandanakan Savaşı'nın (431/1040) ardından yapılan kurultayın kararıyla Doğu Horasan'ın hâkimiyetini eline alan Çağrı Bey'in idare merkezi oldu. Çağrı Bey ve oğlu Alparslan burada kendi adlarına sikke bastırdılar. Alparslan'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle birlikte (455/1063) şehir Horasan'ın idaresiyle görevlendirilen Selçuklu şahzadelerinin merkezi haline geldi. Melikşah zamanında surları yenilenen Merv, Sultan Muhammed Tapar döneminde doğuya tayin edilen Melik Sencer'in siyasî-

idarî merkezi oldu. Tapar'ın vefatından sonra gelişen olaylarda Sencer'in Selçuklu tahtına müdahalesi ve Sâve savaşıyla (513/1119) hâkimiyeti ele geçirmesinin ardından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başşehri oldu. Sultan Sencer (1118-1157) uzun iktidarı müddetince burayı geliştirmek için büyük çaba harcadı. Surların dışında kalan rabaz, çevresine yeni surlar yapılmak suretiyle şehre dahil edildi, böylece Yeni Merv (Sultan Kal'a) ortaya çıktı. Sultan Sencer zamanında her açıdan en parlak dönemini yaşayan Merv çok sayıda medrese ve kütüphanesiyle bir ilim merkezi haline geldi. Sultan Sencer'in Karahıtaylar karşısında uğradığı Katvân felâketinin (536/1141) ardından yaklaşık bir yıl uzak kaldığı Merv bu sırada Hârizmşah Atsız'ın hâkimiyetine girdi. Atsız halktan ve ulemâdan pek çok kimseyi katletti; Hârizm'e dönerken de bazı âlimleri beraberinde götürdü. Sultan Sencer bir yıl sonra yeniden şehre hâkim oldu ve 548'de (1153) Oğuzlar'a yenilip esir düşünceye kadar on bir yıl daha burada oturdu. Oğuz istilâsı döneminde Merv, Horasan'ın diğer belli başlı şehirleri gibi yağmalanarak yıkılıp yıkıldı. Murgâb nehri üzerindeki su seddinin tahribi büyük kuraklık yaşanmasına ve halkın bölgeyi terketmesine yol açtı. Şehir bu tarihten sonra eski şaşaalı günlerine bir daha geri dönemedi.

Oğuzlar'ın ardından önce Hârizmşah Alâeddin Tekiş'e isyan eden kardeşi Sultanşah'ın ve daha sonra kısa bir süre için Gurlular'ın ve tekrar Hârizmşahlar'ın hâkimiyetine giren Merv, Moğol istilâsı sırasında Cengiz Han'ın oğlu Tuluy tarafından yağma ve tahrip edildiği gibi (1221) halkı da kılıçtan geçirildi (Cüveynî, I, 127-132). Hülâgû'nun İran'a gelmesinin ardından bölge İlhanlı topraklarına katıldı. Timurular zamanında Şâhrûh, Merv'i yeniden eski günlerine döndürebilmek için 812 (1410) yılında yeni bir bent yaptırarak sulama kanallarını tekrar faaliyete geçirdiyse de ne kâfi miktarda su temin edilebildi ne de suyu eski yerleşim merkezine taşıyabilmek mümkün oldu. Şah İsmâil'in 916 (1510) yılında Şeybânî Han'ı yenmesinden sonra Safevî hâkimiyetine giren şehir zaman zaman Özbek hücumlarına mâruz kaldı. XII. (XVIII.) yüzyılda da Buhara Emîri Murad Han'ın Murgâb Bendi'ni yıkıp halkı sürgüne yollaması yüzünden canlılığını tamamen kaybetti. Bölge 1884'te Ruslar tarafından ele geçirildi ve yeni sulama kanalları açılarak pamuk ziraatına elverişli hale getirildi. Merv

günümüzde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilân eden Türkmenistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bugün şehirde Sultan Sencer Türbesi ile bazı bina ve sur harebelerinden başka yaşadığı eski ihtişamlı günleri hatırlatacak herhangi bir tarihî eser yoktur. Merv adını taşıyan idarî bölümün yüzölçümü 86.800 km², nüfusu 1.289.500'dür (2003).

IV. (X.) yüzyıl coğrafyacılarından İstahârî, Merv'in ham ipek ihracatıyla tanındığını kaydeder (*Mesâlik*, s. 263). Ortaçağ boyunca Merv halkının en önemli geçim kaynağı ipek ve kumaş dokumacılığı, bakır işçiliği, hayvancılık ve ticaretti. Kaynaklarda, canlı bir ticarî hayata sahne olan şehrin pazarlarından ve burada dokunan kumaş ve kaftanlardan övgüyle söz edilir (Ya'kûbî, s. 55; İbn Havkal, s. 171). Bugün de gıda ve deri işleme sanayinin yanında tekstil (yün, pamuk) sanayii ile ünlüdür.

Merv'in dinî ilimler tarihinde önemli bir yeri vardır. Burada Kur'an ilimleri sahasında ilk faaliyetleri, Merv kadılığı yapan tâbiinden Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî'nin başlattığı rivayet edilmektedir. Merv'de kıraat ve tefsir ilminin gelişip yaygınlaşmasında Dahhak b. Müzâhim'in büyük katkıları oldu. Onun öğrencileri arasında Ubeyd b. Süleyman el-Mervezî ve Hasan b. Yahyâ el-Mervezî ilk akla gelenlerdir. Ayrıca başka ilim dallarında da önemli isimler yetişmiştir. Bunlar arasında Ahmed b. Ali el-Mervezî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû İshak el-Mervezî, Ebû Hâmid el-Mervezî, Ebû Tâlib el-Mervezî, Habeş el-Hâsib el-Mervezî, Ali b. Hucr el-Mervezî, Ahmed b. Hammâd

IV. Hürmüz döneminde Merv'de basılan sikke (Osman Gazi Özgüdenli koleksiyonu)

el-Mervezî, Şerîfüddin Muhammed b. Mes'ûd el-Mervezî, Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'anî el-Mervezî sayılabilir. Ahmed b. Hanbel de aslen Mervlidir. Halkın çoğunluğunun Hanefî olduğu Merv ilk tasavvufî hareketlerin ortaya çıkmasında da önemli bir yere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 357; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 452-454, 588-589, 595-596, 601-606; İbnü'l-Fakîh, *Tercüme-yi Muhtaşarü'l-Büldân* (trc. H. Mes'ûd), Tahran 1349 hş., s.167-171; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyetî), s. 55-56, 72-74, 78-79, 82-83; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (trc. Hüseyin Karaçânî), Tahran 1370 hş., s. 26-29, 32, 147; Taberî, *Târîh* (Eb'ül-İzâ), VII, 353 vd.; ayrıca bk. İndeks; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 260-261, 263; İbn Havkal, *Sefernâme-yi İbn Havkal: İrân der Şüretü'l-'arâz* (trc. Ca'fer Şîâr), Tahran 1366 hş., s. 164, 166, 167, 169-171; *Hudûdü'l-'âlem* (Sütüde), s. 44, 94-95; Makdisî, *Ahşenü'l-tekâsîm* (trc. Ali Nakî Münzevî), Tahran 1361 hş., I, 72; II, 433-434, 453-456; Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1366 hş., s. 164-166, 237, 264, 434-436; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1350 hş., s. 37-38, 568, 730, 820; Sem'anî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 265-266; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), V, 132-136; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerîm Özeydin), İstanbul 1991, X, 58, 113, 219-223; XI, 85, 92, 154-159, 180, 187, 194-195, 215, 306; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, I, 119-132; II, 5, 20-25, 48-52; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd* (trc. Cihanşîr Mirzâ Kaçar, nşr. Mîr Hâşîm Muhaddîs), Tahran 1373 hş., s. 529-535; Müstevfî, *Nüzhetu'l-ku-lûb* (Strange), s. 156-157; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafiyâ-yi Târîhî-yi Horâsân der Târîh-i Hâfiz-ı Ebrû* (nşr. Gulâm Rızâ Verehrâm), Tahran 1370 hş., s. 38-41; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Edinburgh 1963, bk. İndeks; H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grossselgüen und Horazmsâhs: 1038-1231*, Wiesbaden 1964, s. 58, 126-127, 164-165, 167; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1979-91, I, III, bk. İndeks; V. V. Barthold, *Âbyârî der Turkistân* (trc. K. Keşâverz), Tahran 1350 hş., s. 63-97; a.mlf., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkî Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 241-242, 380, 400, 408-411, 422, 546-549; a.mlf., *Tezkire-yi Coğrafiyâ-yi Târîhî-yi İrân* (trc. Hamza Serdâdver), Tahran 1372 hş., s. 73-83; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, bk. İndeks; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Frankfurt 1993, s. 397-406; J. Marquart, *İrânşehr* (trc. Meryem Mîr Ahmedî), Tahran 1373 hş., s. 151-154; Yüksel Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1999, s. 17-22, 73-129; İsmail Aka, "Mirza Şahrüh Zamanında Timurîlularda İmar Faaliyetleri", *TTK Belleten*, XLVIII/189-190 (1985), s. 285-297; A. Sato, "Shoki İslam Jidai no Merv", *Islam Sekai*, XLIII (1994), s. 27-54; A. Yakubovskiy, "Merv", *IA*, VII, 773-777; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "Marw al-Shahidjan", *EJ* (İng.), VI, 618-621.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

□ MİMARİ. Yaklaşık 60 km²'lik geniş ve düz bir alana yayılan Merv şehrinin harabeleri arasında en eski mimarlık kalıntıları Erkkale'de bulunmaktadır. Bazı İslâm kaynaklarına göre bu kalenin ilk bânisi Turan ve İrân'ın ortak efsanevî hükümdarı Tahmûrâs (İstahrî, s. 258; Yâkût, V, 113), Kâşgarî'ye göre ise Türk Hakanı Alp Er Tunga'dır. Kerpiçten dâirevî biçimdeki sur duvarları ile 20 hektarlık bir alanı kuşatan kalede yapılan kazılar sonucunda saray, tapınak ve ev temelleri ortaya çıkarılmıştır. Tarihi milâttan önce VI-V. yüzyıllara kadar uzanan bu kalıntıların araştırmalar ilerledikçe daha gerilere gitmesi mümkündür.

Erkkale'nin güney istikametinde ilk defa Selefkoslar tarafından iskân edilen ve sonraki dönemlerde de oturulmuş olan Gâvurkale, merkezinde hükümet binalarının bulunduğu, etrafı dörtgene yakın kerpiç sur duvarlarıyla çevrili bir yerleşim yeridir. Sâsânîler ve erken İslâm devirlerinde şehir burası ve civarındaki meskûn mahalden ibaretken Ebû Müslim-i Horasânî döneminde batıya doğru taşarak büyümüş ve Macan Ark'ı üzerinde yapılar, bu arada bir cami ile dârü'l-imâre bina edilmişti. X. yüzyılda Merv'i Horasan'ın en güzel şehri olarak nitelendiren ve temizliğinden özellikle söz eden İstahrî,

rî, şehrin içinden geçen Razik ve Macan kanallarının kıyısı boyunca köşkerin dizildiğini, yapıların balçıktan kurulduğunu ve şehirde cuma namazının kılındığı üç caminin mevcut olduğunu kaydeder. Bunlardan Benimahan adı verilen eski cami ilk fetihler devrinden kalmıştı. İkinci cami şehir kapısı yakınında yer alıyordu; Ebû Müslim'in inşa ettirdiği üçüncü cami de Macan Kanalı kıyısında ve hükümet konağının arkasında bulunuyordu (İstahrî, s. 258-263).

Merv'in batı kesiminde VI-VII. yüzyıllara tarihlendirilen iki köşk kalıntısı dikkat çekici anıtlardır. Büyük Kızkale ve Küçük Kızkale (Yiğitkale) adı verilen bu yapıların birbirine uzaklığı 100 m. kadardır. Çift katlı olarak inşa edilen köşkerler, dış cepheledeki "gofra" denilen yarım silindirik yivleri ve bir orta mekânın etrafında şekillenen merkezî planları ile bölgedeki sivil mimarinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Selçuklu devrinde tamamen bir Türk şehri karakteri kazanan Merv başşehir olduğu dönemde (1118-1157) mimarlıkta da büyük gelişme göstermiştir. Esasen şehrin bu parlak devri, Melikşah'ın emriyle 1080-1090 yılları arasında Gâvurkale'nin batısında Sultankale'nin inşa edilmesiyle başlamıştır. XI-XII. yüzyıllar

